

ANTAKYA-HALEP ÇEVRESİNDE VEBA SALGINLARI VE SOSYO-EKONOMİK HAYATA ETKİLERİ (XIV-XV. YÜZYILLAR)*

PLAGUE OUTBREAKS AROUNDS IN ANTIOCH-ALEPPO AND ITS EFFECTS ON SOCIO-ECONOMIC LIFE (XIV-XV. CENTURIES)

Mehmet Yusuf ÇELİK**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 19/01/2021 Düzeltme/Revised: 11/02/2021 Kabul/Accepted: 15/02/2021

Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf / Cite as: Çelik, M. Y. (2021). Antakya-Halep çevresinde veba salgınları ve sosyo-ekonomik hayata etkileri (XIV-XV. yüzyıllar). *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (Salgın Hastalıklar Özel Sayısı), 15-30.

ÖZ

İnsanlık, tarih boyunca birçok salgın hastalıkla karşı karşıya gelmiştir. Bunların başında veba salgını gelmektedir. Tarihi kaynaklar, XIV ve XV. yüzyıllarda Antakya ve Halep çevresinde etkili olan birçok veba salgınını kaydetmiştir. Veba salgınları, çok sayıda insanın ölümüne neden olduğu gibi toplumsal yaşamın bütün alanlarına etki etmiştir. Bunların en şiddetlisi ise XIV. yüzyılın ortalarına doğru Moğol topraklarından başlayıp hemen hemen bütün Asya'ya, Avrupa ve Afrika kıtasına yayılan ve yıllarca devam eden Avrupalıların "kara ölüm" adını verdikleri salgın olmuştur. Salgın yayıldığı bölgelerde kitlesel ölümlere yol açmış sosyal, ekonomik ve demografik yapı üzerinde olumsuz sonuçların doğmasına neden olmuştur. Yaklaşık olarak üç asır boyunca belirli aralıklarla devam eden bu salgın, insanların yanı sıra hayvanlarda da görülmüş ve binlerce hayvanı telef etmiştir.

Çalışmanın konusunu kapsayan dönemde Antakya, Memlûk Devleti'nin hâkimiyeti altında olup Halep Naipliğine bağlı kentlerden biridir. Memlûk tarihçileri, özellikle XIV. yüzyılda görülen kara veba salgını hakkında detaylı bilgiler vermişler; salgından etkilenen Memlûk Devleti'nin hâkimiyeti altındaki şehirleri ayrı ayrı zikretmişlerdir. Ancak bundan sonra ortaya çıkan veba salgınları ile ilgili gelişmeler Halep, Şam, Mısır, Kahire ya da Şam bölgesi, Halep ve şehirleri gibi bölgesel isimler kullanılarak anlatılmıştır. Hem hastalığın bulaşıcı özelliği hem de Antakya'nın bu dönemde Halep Naipliğine bağlı kentlerden biri olması ve iki şehrin birbirine yakınlığı hasebiyle çalışmada; Antakya'nın yanı sıra Halep'te yaşanan veba salgınları da incelenmiştir. Böylece tarihi öneme sahip her iki kentin tarihine ve bu alanda yapılacak ilmi çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu bağlamda söz konusu dönemde Antakya ve Halep çevresinde görülen veba salgınları tespit edilerek bunların sebepleri, yayılması, toplumsal yaşam üzerindeki etkileri araştırılmış; iktisadi, sosyal ve demografik yapı üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Antakya, Halep, Veba, Memlûkler, Salgın.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde" yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden" hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma "Etik Kurul İzni" gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Öğr. Gör. Dr.; Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mycelik@mku.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5257-5346

EXTENDED SUMMARY

Humanity has faced many epidemics throughout history. One of them is the plague epidemic. Historical sources have recorded many plague outbreaks around Antioch and Aleppo in the XIV and XV. Plague outbreaks have affected all areas of social life, as they have caused the deaths of large numbers of people. The most severe of these was the epidemic called "black death" by Europeans, which began from mongolian lands in the middle of the XIV century and spread to almost all of Asia, Europe and the African continent, and continued for years. The epidemic has led to mass deaths in the regions where it has spread, with negative consequences on the social, economic and demographic structure. This epidemic, which continued at regular intervals for nearly three centuries, has been seen in animals as well as people and has destroyed thousands of animals.

Antioch was under the control of the Memluk State and was one of the cities in Aleppo regentship. Aleppo is one of the most important cities in northern Syria and was one of the important political and commercial centers of the region during the Memluks period. Memluk historians gave detailed information about the black plague epidemic, especially seen in the XIV century; they mentioned the cities under the domination of the Memluk State affected by the epidemic separately. However, the developments related to the plague outbreaks that emerged after this were explained using regional names such as Aleppo, Damascus, Egypt, Cairo or damascus region, Aleppo and its cities (بلادها و حلب). Thus, it was aimed to contribute to the history of both cities with historical importance and studies in this profession. Both because of the infectious feature of the disease and because Antioch was one of the cities in Aleppo's regentship during this period and the proximity of the two cities to each other, not only Antioch, but also plague outbreaks in Aleppo have been examined. In this context, the plague outbreaks seen around Antioch and Aleppo were detected during this period and their causes, spread and effects on social life were investigated; economic, social and demographic structure effects were evaluated.

Plague disease has manifested as a disease that spreads rapidly, has no cure and leads to mass deaths. Therefore, it was based on some supernatural forces in the Ancient and Medieval periods and was perceived by the creator as punishment or test given to humanity. Islamic scholars also considered the taunu to be a punishment sent by God to society, which was a sedit and a sinner. Therefore, some Islamic scholars perceived the taunu as the fate of the people and said that there was no need to run away from it and take precautions to get treatment. Plague, on the other hand, has been used to express all epidemic diseases. However, as a result of medical research, rodents such as fleas, mice and rats were found to have diseases and it was determined that they were passed on to people in this way.

Even though the history of epidemics is old, there have been three major plague outbreaks since the First Age. The first is the epidemic that appeared in Egypt in 541 during the byzantine emperor Justinien I (527–565) and was called the "Justinien plague" because of the Emperor's name. The second plague is the "Black death", which affected the whole world in a short period of time in the XIV century and continued at intervals until the second half of the XIX century. The third was the "Bombay plague" seen in the early XIX century.

Black death (1348-49), which was seen during the examined period and led to mass deaths all over the world; was very effective around Antioch and Aleppo and caused significant population loss. Plague, which has infectious and lethal properties, spread to large areas in a short time, causing the deaths of a large number of people. The lethal effect of the disease was on low-income segments of society, especially women and children. In addition, there have been a small number of deaths from state rulers and ulema. The effect of the disease has also been observed in the military field. Especially on the battlefields, many more soldiers died without a fight from hunger and unseignific conditions and plague. The fear that the disease exerts on people has manifested in different ways in social life. The importance given to material values has decreased and the importance given to spirituality has been greater than ever. People have given importance to religious values and increased their worship. The epidemic caused migrations, which was effective in spreading the disease. There have been applicants for various drug treatments and primitive prevention measures in the treatment of the plague. Works related to epidemics were written by the scholars of the period. In these works, information about the disease was given and suggestions such as nutrition, attitudes and behaviors were made to people. Medical measures to treat the disease have been inadequate, or even if they have not been taken.

The fear of death caused by the epidemic has worried people and caused fear and panic. State officials or foundations took over when the majority of deaths left the public desperate for burials. Sometimes, when the funeral was incapacitated, 30 or 40 of them were thrown into the pits without washing or shrouding. Plague epidemics; decreased population and caused to negative consequences in commercial and agricultural areas. The death of people working on agricultural land from the epidemic has led to the empty soil and the loss of products. At the same time, the amount of land tax decreased in parallel with the decrease in the area of cultivated land. Due to human losses and migrations caused by the disease, the workforce has decreased and working life has almost come to a standstill. Prices of basic food and necessities have increased. Sometimes it is claimed that women's attitudes and behaviors are the cause of epidemic diseases and they are forbidden to go out on the streets.

Key Words: Antioch, Aleppo, Plague, Memluks, Epidemic.

GİRİŞ

Veba, kitlesel ölümlere sebep olan bir hastalık olup sözlükte; hasta farelerden insana geçen bir mikrobun oluşturduğu bulaşıcı, öldürücü bir hastalık, “taun” olarak tanımlanmıştır.¹ Veba kelimesi; Arapçada tâ’un (طاعون), batı dillerinde peste, pestis, plague ve black death (kara ölüm), Türkçede ise kıran (veba) olarak isimlendirilmiştir. Arapça “yaralamak, ayıplamak, kusurlu görmek” anlamlarındaki ta’n (طعن) kökünden türeyen taun kelimesi ise bulaşıp yayılan her hastalığın adı olarak veba kelimesi ile aynı anlamda kullanılmıştır. Ancak her taun veba olarak kabul edilirken her vebanın taun olmadığı belirtilmiştir.² İlyas Gökhan’ın belirttiğine göre “İslam âlimleri taunu, yoldan çıkan ve günahkâr olan topluma tanrı tarafından gönderilen bir ceza olarak değerlendirmiştir. Bundan dolayı bazı İslam âlimleri taunu insanların kaderi olarak algılamış, ondan kaçmaya ve tedavi olmak için tedbir almaya gerek olmadığını söylemiştir. Veba ise bütün salgın hastalıkları ifade etmek için kullanılmıştır”.³ Memlûk tarihçilerinden İbn Hacer el-Askalânî, salgın hastalıkları veba ile tâun şeklinde birbirinden ayırarak vebanın bütün salgın hastalıkların adı olduğunu belirtmiş; tâunu ise bu salgınlardan biri olarak ifade etmiştir.⁴

Veba hastalığı hızla yayılan, tedavisi olmayan ve toplu ölümlere yol açan bir hastalık olarak tezahür etmiştir. Bundan dolayı Eski ve Ortaçağlarda bazı doğaüstü güçlere dayandırılmış ve yaratıcı tarafından insanlığa verilen ceza ya da imtihan olarak algılanmıştır.⁵ Ancak tıbbî araştırmalar sonucunda pire, fare, sıçan gibi kemirgenlerin hastalığı olduğu anlaşılmış ve bu yolla insanlara geçtiği tespit edilmiştir.⁶ Nitekim veba hastalığına neden olan ve aslında zararsız bir bakteri olan basil, Fransız Alexandre Yersin (1863-1943) tarafından 1894’te tanımlanmıştır. “Yersinia pestis” adı verilen bu basilin yol açtığı hastalığın yaygın olarak hıyarcıklı (bubonic), kan zehirleyici (septisemik) ve akciğer vebası (pnömonik) olmak üzere üç türü bilinmektedir. Bunlardan en yaygın olanı ise hıyarcıklı (bubonic) vebadır.⁷ Genellikle fare piresi yoluyla insanlara bulaştığı bilinen vebanın ortaya çıkması ve yayılmasında elverişsiz yaşam koşulları, kıtlık, açlık, yoksulluk, temizlik koşullarının yetersizliği, gemi yolculukları, ticaret kervanları, istilaların yanı sıra iklimin de rolü olmuştur.⁸

Salgın hastalıkların tarihi eskiye dayandırılrsa da, İlkçağdan günümüze kadar 541, 1347-48 ve 1894 yıllarında kaydedilmiş üç büyük veba salgını olmuştur.⁹ Bunların ilki 541’de “Jüstiniyen vebası” olup bu süreçte İslâm tarihinde ilk salgın olarak nitelenen “Amvâs vebası

¹ TDK, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 2084.

² Nühket Varlık, “Tâun”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, TDV Yay., Ankara 2011, s. 175; İlyas Uçar, *Orta Çağ Kara Belası Amvâs Vebası -İslâm Tarihinde İlk Salgın*, Siyer Yayınları, İstanbul 2020, s. 25.

³ İlyas Gökhan, “Sultan Ferec Zamanında Memlûk Devleti’nin (H.803/815-M.1399/1412) İktisadî Durumuna Genel Bir Bakış”, *Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 22, Eylül 2013, s. 135.

⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Bezlû’l-Mâun fî Fadli’t-Tâun*, Tah. Ahmet A’sam Abdülkadir el- Katib, Darû’l- Asıme, Riyad 1411, s. 104-105.

⁵ Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, Çev. Selahattin Erkanlı, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 75-76; İlyas Gökhan, “Memlûk Sultanı Zahir Seyfuddin Çakmak Döneminin Salgın Hastalık ve İktisadî Buhranları (H.842-857 / 1438-1453)”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 15, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 342; İ. Uçar, *Orta Çağ Kara Belası...*, s. 10. İbn Hacer; hastalığın inanmayanlar için tanrının bir cezalandırması, müminler için de onun bir rahmeti ve lütfu olduğunu belirterek bu konuda bir çok örnek vermektedir. Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, *Bezlû’l-Mâun...*, s. 74-88.

⁶ İ. Gökhan, “Memlûk Sultanı Zahir Seyfuddin...”, 342; İ. Uçar, *Orta Çağ Kara Belası...*, s. 22-24.

⁷ İ. Uçar, *Orta Çağ Kara Belası...*, s. 19-23; Hülya Parıldar, “Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları”, *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, C. 30, S. Ek 1, 2020, s. 22. Ayrıca veba türleri hakkında detaylı bilgiler için bkz: Feda Şamil Arık, “Selçuklular Zamanında Anadolu’da Veba Salgınları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 26, 1991, s. 27-29; İ. Uçar, *Orta Çağ Kara Belası...*, s. 19-24; Stuart J. Borsch, *The Black Death In Egypt And England A Comparative Study*, University Of Texas Press, Austin 2005, s. 2-4.

⁸ F. Ş. Arık, “Selçuklular Zamanında...”, s. 28; İ. Gökhan, “Memlûk Sultanı Zahir Seyfuddin...”, s. 342.

⁹ H. Parıldar, “Tarihte Bulaşıcı Hastalık...”, s. 22.

(638-639)” da¹⁰ dâhil olmak üzere VIII. Yüzyıla kadar devam etmiştir. İkincisi XIV. yüzyılda kısa sürede bütün dünyaya yayılan ve aralıklarla XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden “Kara ölüm” diye nitelenen vebadır. Üçüncüsü ise XIX. yüzyılda başlayıp XX. yüzyılın ortalarına kadar görülen “Bombay vebası” olmuştur.¹¹

1. Antakya ve Halep’te Görülen Veba Salgınlarının Kısa Bir Tarihçesi

Salgın hastalıkların tarihi çok eskilere dayandırılmakla birlikte¹² insanlığı etkileyen en önemli veba salgınlarından biri Bizans İmparatoru I. Justinien döneminde (527–565) 541’de ortaya çıkan ve İmparatorun adından dolayı “Justinien vebası” olarak adlandırılan salgındır.¹³ Veba, Etiyopya’dan¹⁴ başlayıp Nil yoluyla Mısır’a oradan da Kuzey Afrika ülkeleri ile Suriye, Filistin, Anadolu, Arabistan, Kafkasya, Irak, İran ve Avrupa kıtasına ulaşmıştır.¹⁵ Suriye şehirlerinden birçoğu gibi Halep ve çevresinde de görülmüştür. Akdeniz kıyı kentlerine yayılan veba¹⁶, 542’de Antakya’ya ulaşmıştır.¹⁷ Kentin nüfusunun ¼ nün öldüğü ileri sürülmektedir. Ölülerin fazlalığından mezarlıkların dolduğu ve cesetlerin denize atıldığı rivayet edilmektedir.¹⁸ Keşiş Evagrius, Antakya’da çocuk yaşta bu salgına şahit olmuştur. Salgının öldürücü ve yıkıcı olduğunu, 15 yıllık aralıklarla devam ettiğini ve yakınlarını da kaybettiğini belirterek, 50 yıllık sürede dört kez veba salgını çıktığını yazmıştır.¹⁹ Yayıldığı alanlarda nüfusun önemli bir kısmını yok eden Justinien vebası²⁰, imparatorluğun merkezi İstanbul’da günlük 16.000 kişinin kaybına sebep olmuştur.²¹ Dönemin yazarlarının “Tanrının bir gazabı” olarak nitelendirdikleri salgından dolayı nüfus büyük ölçüde azalmış, ticarî ve ziraî faaliyetler aksamıştır.²²

Bizans İmparatoru II. Nikephoros Phokas (963-969), Suriye’ye düzenlediği seferde 969 Antakya kuşatması sırasında ordusunda veba salgını baş gösterince geri çekilmek zorunda kalmıştır.²³ Kaynaklar bilgi vermese de bu salgının Antakya’da etkili olduğu tahmin

¹⁰ Amvâs vebası hakkında müstakil bir çalışma, detaylı bilgiler için bkz: İlyas Uçar, *Orta Çağ Kara Belası Amvâs Vebası -İslâm Tarihinde İlk Salgın*, Siyer Yayınları, İstanbul 2020.

¹¹ N. Varlık, “Tâun”, s. 176; H. Parıldar, “Tarihte Bulaşıcı Hastalık...”, s. 22.

¹² Tarih öncesi dönemde veba ve diğer salgın hastalıklar hakkında detaylı bilgiler için bkz: Gülten Dinç, “Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar Tarihine Genel Bir Bakış”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 18, 2012, s. 44-51.

¹³ N. Varlık, “Tâun”, s.176; Michael W. Dols, *The Black Death In The Middle East*, Princeton University Press, Princeton 1977, s. 14; Güngör Levent Menteşe, “Kara Vebanın Batı ve Doğu Toplumlarına Etkisi”, *Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, C. 2, S. 1, s. 79.

¹⁴ Bir diğer görüşe göre hastalığın Nil nehrinin doğu kenarında kurulmuş olan Mısır’ın liman kentlerinden Pelusium’da başladığı ve buradan Mısır’ın içlerine ve diğer ülkelere yayıldığı ifade edilmektedir. Bkz: Stephen Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS 284-641*, Çev. Turhan Kaçar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 556; İ. Uçar, *Orta Çağ Kara Belası...*, s. 34-36; G. Dinç, “Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar...”, s. 53; G. L. Menteşe, “Kara Vebanın Batı...”, s. 79.

¹⁵ M. W. Dols, *The Black Death ...*, s. 33; İ. Gökhan, “Memlük Sultanı Zahir Seyfuddin...”, 342.

¹⁶ S. J. Borsch, *The Black Death...*, s. 4; G. L. Menteşe, “Kara Vebanın Batı...”, s. 79; G. Dinç, “Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar...”, s. 54.

¹⁷ Halil Sahillioğlu, “Antakya”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. III, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 229; G. Dinç, “Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar...”, s. 54.

¹⁸ F. Ş. Arık, “Selçuklular Zamanında...”, s. 37; G. Dinç, “Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar...”, s. 54; Selim Kaya ve Rahime Kıyılı, “Antakya’da Orta Çağ’da Meydana Gelen Doğal Afet ve Salgın Hastalıklara Bir Bakış”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 12, Hatay 2009, s. 415.

¹⁹ Evagrius’un anlatıları ve 542’deki veba felaketinin Antakya olmak üzere Bizans İmparatorluğu’nun diğer bölgelerindeki etkileri hakkında daha detaylı bilgiler için bkz: S. Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu...*, s. 556.

²⁰ Tarihte bilinen bu ilk salgında ölenlerin sayısı kesin rakamlarla ifade edilemese de Kuzey Afrika, Avrupa, Orta ve Güney Asya nüfusunun %50-60’ının kaybedildiği tahmin edilmektedir. H. Parıldar, “Tarihte Bulaşıcı Hastalık...”, s. 22.

²¹ S. Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu...*, s. 556.

²² F. Ş. Arık, “Selçuklular Zamanında...”, s. 37.

²³ Gregory Abû’l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû’l-Farac Tarihi*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 267; F. Ş. Arık, “Selçuklular Zamanında...”, s. 41; S. Kaya ve R. Kıyılı, “Antakya’da

edilmektedir. Fatımi Halifesi el-Mustansır zamanında 1056'da başlayan şiddetli bir kuraklığın ardından yaşanan kıtlık ve arkasından çıkan veba salgını Suriye'ye de yayılmıştır.²⁴ Halep'te de bu kıtlık ve salgın etkili olmuştur. Bu salgın Antakya'da da etkili olmuş ve pek çok insanın ölümüne yol açmıştır.²⁵ Antakya'da önemli bir kıtlık ve arkasından salgın hastalık Birinci Haçlı Seferi sırasında yaşanmıştır. Antakya'yı kuşatan Haçlı ordusunun açlık ve salgından 1/5 nin öldüğü ileri sürülmektedir.²⁶ Nitekim Antakya önlerine sonbaharda gelen Haçlı ordusu önce yörede büyük bir yiyecek bolluğuyla karşılaşmıştır. Fakat kısa sürede mevcut yiyecekleri tükenen ve civardaki yiyecekleri de kısa sürede tüketen orduda büyük bir erzak ihtiyacı ortaya çıkmıştır.²⁷ Bu sırada başta et olmak üzere gıda fiyatları kat be kat yükselmiş ve insanlar yiyecek bulamaz duruma gelmiştir.²⁸

2. Antakya'da Görülen Veba Salgınları (XIV-XV. Yüzyıllar)²⁹

Bu dönemde tarihî kaynaklar, Memlûklerin hâkimiyeti altında bulunan Mısır ve Suriye bölgesinde meydana gelen birçok veba salgınını kaydetmiştir. Bunlardan ilki 1258-59'da Suriye bölgesinde ortaya çıkmıştır.³⁰ Bu salgın Moğolların istilasından³¹ (1258) sonra Bağdat'ta başlamış ve hava zerrecikleri vasıtasıyla Suriye bölgesine bulaşmıştır.³² Ancak bu dönemde görülen veba salgınlarının en şiddetlisi 1348-49'da meydana gelmiştir. 1330 ya da 1332'de Moğolistan'da başlayan veba salgını, buradan Rusya'ya daha sonra Balkanlar, Avrupa ve Anadolu'ya bulaşmıştır. Hastalık; Doğu Akdeniz şehirlerine ulaşmış Antakya, Halep ve beldelerini içine alan geniş bir coğrafyada etkili olup binlerce insanın ölümüne yol açmıştır.³³

Orta Çağ'da...", s. 415; Sedat Bilinir, "Ortaçağ'da Doğal Afetlerin Ekonomik Durum İle Olan İlişkisi (X ve XI. Yüzyıl)", *Türk Kültürüne Hizmet: Öğr. Gör. Sadiddin Öztürk'e Armağan*, Edt. İsa Kalaycı ve Gökhan Kalmış, Gazi Kitabevi, Ankara 2020, s. 164.

²⁴ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, Çev. Abdülkerim Özaydın, C. IX, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 478; G. Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 308; İlyas Gökhan, *XIII. Ve XIV. Yüzyıllarda Mısır Ve Suriye'de Krizler, Kıtliklar Ve Vebalar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1998, s. 23.

²⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Bezlû'l-Mâun...*, s. 374-375.

²⁶ Birinci Haçlı Seferi sırasında sayıca yüzbinlerle ifade edilen Haçlı ordusunun 500.000 kişiden oluştuğu belirtilmektedir. Sefer sırasında Haçlı ordusunda kıtlık, açlık ve temizlik koşullarının yetersizliğinden dolayı baş gösteren veba salgınından dolayı ordunun beşte biri telef olmuştur. Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Tarihi ve Zeyli*, Çev. H. D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1962, s. 192-194; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 170-197; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1983, s. 182-188; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Fikret İşıltan (Çev.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 337; F. Ş. Arık, "Selçuklular Zamanında...", s. 44-45.

²⁷ Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2016, s. 178; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 39-42; İhsan Arslan ve Süleyman Genç, "Albertus Aquensis'in Historia Ierosolimitana Adlı Eserine Göre I. Haçlı Seferi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 51, 2017, s. 240.

²⁸ E. Ayan, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği...*, s. 178; İ. Arslan ve S. Genç, "Albertus Aquensis...", s. 240, 245.

²⁹ Bu kısım Mehmet Yusüf Çelik, "*Memlûkler Döneminde Antakya (1268-1516)*" başlıklı doktora tez çalışmamızdan alınmıştır. Ancak konu ile ilgili bilgiler tekrar gözden geçirilmiş ve özellikle Halep ve çevresinde görülen veba salgınları hakkında bilgiler eklenerek genişletilmiştir. Bkz: Mehmet Yusüf Çelik, *Memlûkler Döneminde Antakya (1268-1516)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2020, s. 261-267.

³⁰ İ. Gökhan, "Memlûk Sultanı Zahir Seyfuddin...", s. 342.

³¹ Moğolların Ocak 1258'de Bağdat'ı istilası ve şehirde gerçekleştirdikleri katliam hakkında detaylı bilgiler için bkz: İbn Kesîr, *El Bidâye Ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, Çev. Mehmet Keskin, C. XIII, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, s. 361-366; H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı Cengiz ve Hülâgü Dönemleri (612-656 /1216-1258)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 262-283; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2017, s. 154-163.

³² İbn Kesîr, *El Bidâye...*, C. XIII, s. 366.

³³ el-Makrizî (Takiyeddin Ahmed b. Ali), *Kitabu's-Sulûk li-Ma'rifet Düvelü'l-Mülûk*, Tah. Muhammed Mustafa Ziyade, C. II/3, Matbaât-u Dâru'l-Kutûb, Kahire 1942, s. 772-773; İbn Tagrıberdi, Cemâleddin Ebî'l-Mahâsen,

Aynı zamanda hastalık, insanların yanı sıra hayvanlarda da görülmüş ve binlerce hayvanın telef olmasına neden olmuştur.³⁴ Hatta cesetlere üşüşen kuşlar da telef olmaktan kurtulamamıştır.³⁵

Bütün dünyayı etkileyen salgın; kara veba, kara ölüm veya fena-i kebir gibi adlarla anılmıştır. Ayrıca hastalığın Mısır ve Suriye’de ne zaman ortaya çıktığı ve yayıldığına dair farklı görüşler mevcuttur: Makrîzî’nin bildirdiğine göre veba, 1348’in yazında Mısır’da görülmüştür. Daha sonra şiddetini artırarak devam etmiş ve 1349’da Suriye bölgesine yayılmıştır.³⁶ Müellif el-Aynî, “fenâ-i âzim” ve “tâ’ûn-i âmîm³⁷” gibi isimlerle vebadan bahsetmiştir. Ağustos 1348’de Halep, Şam ve Mısır olmak üzere bütün Memlûk şehirlerinde halkın büyük tükeniş “fenâ-i kebir³⁸” olarak isimlendirdiği büyük bir veba salgınının meydana geldiğini ve 1375’e kadar devam ettiğini belirtmiştir.³⁹ İbn Tagriberdî, hastalığın büyük ayrılık “el-faslû’l-kebir⁴⁰” veya imha yılı “seneti’l-fenâ⁴¹” gibi isimlerle anıldığını ve salgının 15 yıl sürdüğünü kaydetmiştir.⁴² Ebu’l-Fidâ ve İbnu’l-Verdî’nin ifadesine göre veba, Eylül-Ekim 1348’de Halep’e kadar bulaşmıştır.⁴³ Buna göre kara ölüm adı verilen hastalığın, 1348-49’da Suriye bölgesinin geneline yayıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim hastalık, Halep ve çevresinde etkili olmuş; Sermin, Fuâ, Şeyzer, Azaz ve Antakya gibi Halep Naipliğine bağlı şehirlerde çok sayıda insanın ölümüne neden olmuştur.⁴⁴ Halep’te salgından bir günde 500 kişi ölmüştür.⁴⁵

Antakya, dünya nüfusunun üçte birinin ölümüne neden olan 1348-49’daki veba salgımından en çok etkilenen şehirlerden biri olmuştur. Veba, şehir nüfusunun neredeyse tamamını yok etmiştir.⁴⁶ Hastalığın bulaşma korkusundan Antakya ve çevresinde yaşayan insanların bir kısmı, geride mallarını ve mülklerini bırakarak şehri terk etmiştir. Fakat bunların pek çoğu yollarda hastalığa yakalanmaktan kurtulamayarak ölmüş; bir kısmı da Anadolu’nun

En-Nücûmu’z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar), Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 199; André Clot, *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır’ı (1250-1517)*, Çev. Turhan Ilgaz, Epsilon Yay., İstanbul 2005, s. 89; İlyas Gökhan, “Hatay Bölgesinde Memlûkler Dönemi”, *Başlangıçtan Günümüze Hatay Tarihi Tüm Zamanların Gözdesi*, Ed. Ahmet Gündüz, T.C. Hatay Valiliği Yayınları, Hatay 2013, s. 173; Esra Atmaca, “XIII-XV. Yüzyıllar Arasında Suriye Bölgesinde Veba Salgınları”, *International Journal Of Science Culture and Sport (Int.JSCS)*, C. 3, Özel S. 3, 2015, s. 528.

³⁴ El-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sulûk*, C. II/3, 772-773; İbn Tagriberdî, *en-Nucûmu’z-Zâhire Fî Mülûk Mısır ve’l-Kahire*, C. X, Vezâretu’s-Sekâfe ve’l-İrşâd el-Kavmiyye, Mısır 1963, s. 209; İbn İyâs (Muhammed b. Ahmed el-Hanefî), *Bedâ’i ez-Zuhûr Fî Vakâ’i ed-Duhûr*, Tah. Muhammed Mustafa, C. I/1, el-Hey’etu’l-Mısriyye el-Âmme Li’l-Kitâb / Dâr İhyâu’l-Kutûb el-Arabiye, Kahire 1975, s. 530; A. Clot, *Kölelerin İmparatorluğu...*, s. 89-90; E. Atmaca, “XIII-XV. Yüzyıllar...”, s. 528.

³⁵ A. Clot, *Kölelerin İmparatorluğu...*, s. 90.

³⁶ El-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sulûk...*, C. II/3, 772-773.

³⁷ Arapça (فناء عظيم) büyük yok oluş-tükeniş ve (طاعون عميم) kapsamlı-genel veba demektir.

³⁸ Arapça (فناء كبير).

³⁹ Bedreddin Mahmud el-Aynî, C. XIX, s. 85. *İkdu’l-Cumân Fî Tarih Ehli’z-Zemân*, C. XIX, Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi, No 2395, s. 85.

⁴⁰ Arapça (الفصل الكبير).

⁴¹ Arapça (سنة الفناء).

⁴² İbn Tagriberdî, *en-Nucûmu’z-Zâhire...*, C. X, s. 211.

⁴³ Ebu’l-Fidâ (el-Meliki’l-Müeyyed İmâdeddîn İsmail), *Tarih Ebu’l-Fidâ el-Müsemmâ el-Muhtasar Fî Ahbâru’l-Beşer*, Tah. Mahmud Deyyûb, C. II, Dâru’l-Kutûb el-İlmiyye, Beyrut 1997, s. 517; İbnu’l-Verdî (Zeyneddin Ömer b. Muzaffer), *Tarih İbnu’l-Verdî*, C. II, Dâru’l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut 1996, s. 339.

⁴⁴ Ebu’l-Fidâ, *Kitâb el-Muhtasar Fî Ahbâru’l-Beşer*, C. IV, Matbaâtu’l-Huseyniye el-Mısriyye, Kahire 1907, s. 152-153; Ebu’l-Fidâ, *Tarih Ebu’l-Fidâ...*, C. II, s. 517-519.

⁴⁵ El-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sulûk...*, C. II/3, s. 772-773; İbn İyâs, *Bedâ’i ez-Zuhûr...*, C. I/1, 527-528; İbn Tagriberdî, *en-Nucûmu’z-Zâhire...*, C. X, s. 195, 198, 207; El-Gazî (Kâmil b. Huseyn b. Muhammed b. Mustafa el-Pâli), *Nehru’z-Zehab Fî Tarih Haleb*, C. III, Matbaâtu’l-Mârûniye, Halep 1926, s. 187. ez-Zehabî, veba salgımından Mısır’da günde yaklaşık 10 bin kişi, Dimaşk’ta da günde 400’den fazla kişinin öldüğünü kaydetmiştir. Ayrıca Mısır ve Suriye’de salgından ölen dönemin ileri gelen ulema ve yöneticilerinin isimlerini zikretmiştir. Veba salgımından ölen ulema ve yönetici isimleri için bkz: ez-Zehabî, *Ziyûl el-İber Fî Haber Men Gaber*, Tah. Ebû Hacer Muhammed Saîd Besyûnî Zağlûl, C. IV, Dâru’l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut 1985, s. 149-153.

⁴⁶ A. Clot, *Kölelerin İmparatorluğu...*, s. 89.

diğer şehirlerine göç etmiştir.⁴⁷ Kaynakların ifadesinden vebadan kurtulan olmadığı anlaşılmaktadır. Şehri terk edenlerin çoğu ölmüş ve çok azı şehre dönebilmiştir. Zira gittikleri şehirlere de veba bulaşmış, hastalıktan ölümün olmadığı bir yer kalmamıştır. Bu sırada salgın başta İstanbul, Kayseri, Karaman, Sis (Kozan), Antep ve Mardin olmak üzere Anadolu'nun dört tarafına ve Suriye bölgesine bulaşmış ve ölümlere neden olmuştur. Çaresizce şehre dönenlerin hemen hemen tamamı bir müddet sonra hastalığa yakalanmış ve hayatını kaybetmiştir.⁴⁸

Veba salgını, XIV ve XV. yüzyıllar arasında defalarca tekrar etmiştir. Ancak tarihî kaynaklarda bu salgınlar Halep, Şam, Mısır, Kahire ya da Şam bölgesi, Halep ve şehirleri⁴⁹ gibi bölgesel isimlerle kaydedilmiştir. Ancak coğrafi konumunun yanı sıra hem hastalığın bulaşıcı özelliği hem de bu dönemde Halep'e bağlı kentlerden biri olması hasebiyle bu salgınlardan Antakya'nın da etkilenmiş olması ihtimal dâhilindedir. Bu bağlamda 1348-49'da meydana gelen salgından sonra çalışmanın konusunu kapsayan dönemde Halep ve çevresinde görülen veba salgınları ele alınacaktır.

2.1. Halep ve Çevresinde Veba Salgınları (1348-49 Sonrası)

Kara ölüm veya Kara veba olarak bilinen büyük salgından sonra 1363'te Halep ve çevresindeki beldelerde şiddetli bir veba salgını görülmüştür. Bu salgında başta çocuk ve gençler olmak üzere pek çok insan hayatını kaybetmiştir.⁵⁰ Salgın Dımaşk, Gazze ve Halep olmak üzere Suriye bölgesinin geneline yayılmıştır.⁵¹ Salgın hastalık Mısır'a da yayılmıştır.⁵² Salgın 1369'da Dımaşk'ta, 1374-1375 yılları arasında ise Halep ve beldelerinde tekrar görülmüş ve çok sayıda insanın ölümüne neden olmuştur.⁵³ Bundan iki yıl sonra (1377) Halep ve çevresindeki şehirlerde büyük bir kıtlık olmuştur. İnsanlar açlık ve çaresizlikten sokaktaki köpekleri dahi kesip yemiştir.⁵⁴

Halep'te 1385'te veba bir kez daha ortaya çıkmıştır. Salgında çoğu kız çocuğu ve kadın olmak üzere çok sayıda insan ölmüştür. Bir günde vefat edenlerin sayısı 1000 kişiye ulaşmıştır.⁵⁵ 1393'te görülen bir başka salgında ise Halep ve beldelerinde çok sayıda kişi hayatını kaybetmiştir. Ölü sayısının günde 500 ile 1000 kişiye ulaştığı⁵⁶ ve bu salgından çoğu çocuk olmak üzere yaklaşık 360 bin kişinin öldüğü rivayet edilmiştir. Bu sayının 150 bini Halep'te yaşayanlardan olup kalanın ise Halep Naipliğine bağlı şehirlerin ahalisinden olduğu belirtilmiştir.⁵⁷ Şehrin ileri gelenleri ve ulemadan da ölenler olmuştur.⁵⁸ Hastalık, dokuz yıl

⁴⁷ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sulûk...*, C. II/3, 772-774; İbn İyâs, *Bedâ'i ez-Zuhûr...*, C. I/1, 527-528; İbn Tagriberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire...*, C. X, s. 196; İbn Tagriberdî, *En-Nücûmu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, 199.

⁴⁸ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sulûk...*, C. II/3, 773-774; İbn İyâs, *Bedâ'i ez-Zuhûr...*, C. I/1, 527-528; İbn Tagriberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire...*, C. X, s. 196; İ. Gökhan, "Hatay Bölgesinde Memlûkler...", s. 173.

⁴⁹ Arapça kaynaklarda (حلب و بلادها) şeklinde geçmektedir. Halep ve şehirleri, köyleri, kasabaları, beldeleri demektir.

⁵⁰ İbn Tagriberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire...*, C. XI, s.25.

⁵¹ el-Makrîzî (Takiyeddin Ahmed b. Ali), *Kitabu's-Sulûk li-Ma'rifet Düvelü'l-Mülûk*, Tah. Said Abdülfettah Aşûr, C. III/1, Matbaât-u Dâru'l-Kutûb, Kahire 1970, s. 82.

⁵² el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sulûk...*, C. III/1, 81-82.

⁵³ İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâi'l-Gumr...*, C. I, s. 76-77.

⁵⁴ İbn Kadî Şihbe (Takiyeddin Ebî Bekir b. Ahmed), *Tarih İbn Kadî Şihbe*, Tah. Adnan Derviş, C. III/2, Ma'hed el-Fransî Led-Dirâsât el-Arabiyye, Dımaşk 1994, 516.

⁵⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâi'l-Gumr...*, C. I, s. 302; el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sulûk...*, C. III/2, 538; İbn İyâs, *Bedâ'i ez-Zuhûr...*, C. I/2, 365; Mubarek Muhammed et-Taravne, "el-Evbie (et-Tavâin) ve Âsâruhâ el-İctimâ'iyye Fî Bilâd eş-Şam Fî Âsr el-Memâlik el-Cerâkise (H. 784-922 / 1382-1516)", *el-Mücelletu'l-Ürdüniyye Li't-Tarih ve'l-Âsâr*, C. IV, S. 3, Ürdün 2010, s. 48.

⁵⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâi'l-Gumr...*, C. I, s. 456; el-Gazî, *Nehru'z-Zeheb...*, C. III, 201

⁵⁷ İbn Sasrâ (Muhammed b. Muhammed), *ed-Durretu'l-Mudiyye Fî ed-Devletu'z-Zâhiriyye*, Tah. William M. Brinner, University of California Press, Los Angeles 1963, 137; M. M. et-Taravne, "el-Evbie (et-Tavâin) ve Âsâruhâ...", s. 48.

⁵⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâi'l-Gumr...*, C. I, s. 456, 459, 463; el-Gazî, *Nehru'z-Zeheb...*, C. III, 201; M. M. et-Taravne, "el-Evbie (et-Tavâin) ve Âsâruhâ...", s. 48.

aradan sonra 1402’de yine ortaya çıkmış ve Suriye bölgesinin büyük bir bölümünde etkisini göstermiştir.⁵⁹ Yedi yıl sonra da 1409’da Halep’in yanı sıra Humus, Hama, Trablus olmak üzere Suriye bölgesinin genelinde etkisi görülen ve çok sayıda insanın ölümüne sebebiyet veren bir salgın daha olmuştur.⁶⁰ Hastalığın bölgedeki etkisi 1411’e kadar sürmüştür.⁶¹ Ardından 1413’te bir veba salgını daha ortaya çıkmıştır. Makrîzî’nin bildirdiğine göre “fenâ-i âzim” adlı hastalık, Anadolu’dan Halep ve Hama’ya sirayet etmiş, daha sonra Dımaşk’a geçmiştir.⁶² Hastalık, bütün Suriye bölgesinde yayılmış ve Mısır’a kadar bulaşmıştır.⁶³

Döneme dair bilgi veren tarihçiler, daha önce geçtiği gibi veba salgınlarını şiddetine göre isimlendirmiştir. Ancak 1422’de Halep’te başlayan veba salgını⁶⁴, ölenlerin çoğunlukla gençler olmasından dolayı “gençlik vebası⁶⁵” adıyla anılmıştır.⁶⁶ Halep’te vebadan bir günde 500’den fazla insan hayatını kaybetmiştir.⁶⁷ Salgın, Halep ve beldelerinden sonra Humus ve Hama’ya yayılmıştır.⁶⁸ Ardından şiddetini arttırarak 1423 yazında Dımaşk, Gazze, Suriye ve Filistin’in geneline bulaşmıştır. Bütün Suriye bölgesinde felakete yol açan salgında Dımaşk’ta 15.000 kişinin öldüğü bildirilmektedir. Divanü’l-Mevaris⁶⁹ kayıtlarına göre Suriye ve Filistin’de 80.000 kişi ölmüştür. Salgından ölenler daha çok çocuklar, kadınlar ve hizmetkârlar olmuştur.⁷⁰ Ölenler arasında 6000 bakire (عذراء) kızın bulunduğu belirtilmiştir.⁷¹

Yukarıda zikredilenlerden başka Suriye bölgesinde görülen ve Mısır’a kadar yayılan birden çok veba salgını çıkmıştır. Bunlar 1428, 1429 ve 1430’da meydana gelmiştir.⁷² 1429 Mayıs-Haziran’da Kudüs, Gazze, Remle, Safed ve Dımaşk’ta görülen hastalık, Aralık-Ocak 1430’da Mısır’a bulaşmıştır. Salgının Mısır’da kış aylarında ortaya çıkışı, vebanın genellikle ilkbaharda görülmesine tanık olan dönemin müellifleri tarafından grip olaylardan biri olarak nitelendirilmiş ve hayretle karşılanmıştır.⁷³ Veba, aynı zamanda Anadolu’da ortaya çıkmış, Bursa’da her gün yaklaşık 1500 kişinin ölümüne sebep olmuştur.⁷⁴ İbn Hacer, 1430’da Halep ve Dımaşk’ta pahalılık; Dımaşk, Humus ve Mısır’da ise oldukça şiddetli bir vebanın görüldüğünü yazmıştır.⁷⁵ Ayrıca İslam âleminde ve gayr-i Müslim memleketlerinde 1434-1435’te bir veba salgını ortaya çıktığını belirterek, çok sayıda insanın ölümüne yol açtığından

⁵⁹ M. M. et-Taravne, “el-Evbie (et-Tavâin) ve Âsâruhâ...”, s. 48.

⁶⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâi’l-Gumr...*, C. II, s. 430; M. M. et-Taravne, “el-Evbie (et-Tavâin) ve Âsâruhâ...”, s. 48-49.

⁶¹ el-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sulûk...*, C. IV/1, s. 179; E. Atmaca, “XIII-XV. Yüzyıllar...”, s. 529; M. M. et-Taravne, “el-Evbie (et-Tavâin) ve Âsâruhâ...”, s. 49.

⁶² El-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sulûk...*, C. IV/1, s. 269.

⁶³ Es-Sayrâfî (Ali b. Davûd), *Nuzhetu’n-Nufûs ve’l-Ebdân Fî Tevârih ez-Zemân*, C. II, Tah. Hasan Habeşi, Matba’atu Dâru’l-Kutûb, Kahire 1971, s. 326.

⁶⁴ El-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sulûk...*, C. IV/2, s. 611.

⁶⁵ Arapça (طاعون الشباب).

⁶⁶ M. M. et-Taravne, “el-Evbie (et-Tavâin) ve Âsâruhâ...”, s. 49.

⁶⁷ el-Aynî, *İkdu’l-Cumân...*, C. XX, s. 542; M. M. et-Taravne, “el-Evbie (et-Tavâin) ve Âsâruhâ...”, s. 49.

⁶⁸ El-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sulûk...*, C. IV/2, s. 639; Bedreddin Mahmud el-Aynî, *İkdu’l-Cumân Fî Tarih Ehli’z-Zemân*, C. XX, Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi, No 2396, s. 542.

⁶⁹ Divanü’l-Mevâris: Ölen kişilerin geride bıraktıkları malların ya da kimsesiz ölümlerin kaydedildiği sicil defterleridir. Ayrıca Divanü’l-mevârisü’l-haşeriye adı da verilmektedir. İ. Gökhan, “El-Eşref Barsbay Döneminde...”, s. 98.

⁷⁰ El-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sulûk...*, C. IV/2, s. 639; İ. Gökhan, “El-Eşref Barsbay Döneminde...”, s. 98.

⁷¹ el-Aynî, *İkdu’l-Cumân...*, C. XX, s. 542; İ. Gökhan, “El-Eşref Barsbay Döneminde...”, s. 99; M. M. et-Taravne, “el-Evbie (et-Tavâin) ve Âsâruhâ...”, s. 50.

⁷² El-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sulûk...*, C. IV/2, s. 767, 803, 821-822.

⁷³ El-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sulûk...*, C. IV/2, s. 821-822; İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâi’l-Gumr...*, C. III, s. 437. Dönemin müelliflerinin bu konudaki görüşleri ve salgının Mısır’daki etkileri hakkında bkz: İ. Gökhan, “El-Eşref Barsbay Döneminde...”, s. 110-120.

⁷⁴ El-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sulûk...*, C. IV/2, s. 821-822.

⁷⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâi’l-Gumr...*, C. III, s. 437; İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-Zeheb...*, C. IX, 292.

bahsetmiştir.⁷⁶ Nitekim aynı tarihlerde Herat'ta başlayıp daha sonra bütün Kirman ve Horasan bölgesine yayılan bir veba salgını olmuştur.⁷⁷ Salgın Mekke, Habeşistan⁷⁸ ile Avrupa'da da görülmüştür.⁷⁹ Bundan sonra geniş bir coğrafyada etkisini gösteren büyük bir veba salgını daha ortaya çıkmıştır.

Salgın ilk olarak Ekim-Kasım 1437'de Hama ve çevresinde başlamıştır.⁸⁰ Hastalıktan her gün 150 kişi hayatını kaybetmiştir.⁸¹ Kaynakların daha önce bu kadar etkili bir veba salgını görülmediğini belirttikleri şehirde, günlük ölü sayısı 300 kişiye kadar çıkmıştır.⁸² Hastalık şiddetini arttırarak kışın sonunda bütün Suriye bölgesine yayılmıştır.⁸³ Oradan da Filistin, Mısır ve Irak'a bulaşmış ve çok sayıda insanın ölümüne sebep olmuştur.⁸⁴ Salgın 1438-39'da Avrupa'ya yayılmıştır.⁸⁵ Nitekim Suriye bölgesinde şiddetini arttırarak devam eden salgın, Aralık-Ocak 1437-38'de Mısır'ın Said bölgesine, Dımaşk ile Halep ve çevresine bulaşmıştır.⁸⁶ Salgın daha sonraki aylarda da görülmüştür. Makrîzî'nin ifadesine göre Şubat 1438'de salgından ölenlerin çoğu Bağdat, Tebriz ve Meşhet gibi şehirlerden gelen yabancılar olmuştur. Bunlar, siyasî karışıklıklar ve zulümden dolayı yurtlarını terk ederek batıya doğru göç etmiştir. Çoğu Halep, Dımaşk ve Hama'ya gelen bu insanlar, zor şartlar altında yaşamaktaydı. Bundan dolayı salgından oldukça etkilenmişlerdi.⁸⁷ Salgın Mart 1438'de Dımaşk, Hama, Humus, Trablus, Safed, Remle, Gazze, Halep ve beldelerinde etkisini arttırmış ve Mısır'a yayılmıştır.⁸⁸ Geçtiği yerlerde binlerce insanın ölümüne yol açan 1437-38 veba salgını, büyük felaketlerden biri olarak nitelendirilmiştir. Hastalıktan ölenlerin çoğu çocuklar, kızlar ve cariyeler olmuştur.⁸⁹

Tarihî kaynaklar, incelenen dönemde XVI. yüzyılın başlarına kadar veba salgınlarının devam ettiğini haber vermektedir. Söz konusu veba salgınları 1448-49⁹⁰, 1459⁹¹, 1469⁹², 1477⁹³, 1491-92 ve 1496-98'de⁹⁴ ortaya çıkmış; Halep ve çevresini oldukça etkilemiştir. Bu salgınlarda çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. İbn Tagrıberdî'nin belirttiğine göre Mayıs-Haziran 1459'da Halep ve çevresinde bir veba salgını ortaya çıkmış ve giderek etkisi artmıştır.

⁷⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâi'l-Gumr...*, C. III, s. 545; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb...*, C. IX, 328.

⁷⁷ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sulûk...*, C. IV/2, s. 950.

⁷⁸ İ. Gökhan, "El-Eşref Barsbay Döneminde...", s. 122.

⁷⁹ Jacques Le Goff, *Avrupa'nın Doğuşu*, Çev. M. Timuçin Binder, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 185.

⁸⁰ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sulûk...*, C. IV/2, s. 1024.

⁸¹ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sulûk...*, C. IV/2, s. 1024; es-Sayrâfi, *Nuzhetu'n-Nufûs ve'l-Ebdân...*, C. III, s. 395.

⁸² es-Sayrâfi, *Nuzhetu'n-Nufûs ve'l-Ebdân...*, C. III, s. 395-399; İ. Gökhan, "El-Eşref Barsbay Döneminde...", s. 124.

⁸³ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sulûk...*, C. IV/2, s. 1025; İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâi'l-Gumr...*, C. IV, s. 70, 74.

⁸⁴ İ. Gökhan, "El-Eşref Barsbay Döneminde...", s. 124-127.

⁸⁵ Jacques Le Goff, *Avrupa'nın Doğuşu*, s. 185; İ. Gökhan, "El-Eşref Barsbay Döneminde...", s. 124.

⁸⁶ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sulûk...*, C. IV/2, s. 1027-1028.

⁸⁷ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sulûk...*, C. IV/2, s. 1029; İ. Gökhan, "El-Eşref Barsbay Döneminde...", s. 124.

⁸⁸ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sulûk...*, C. IV/2, s. 1031.

⁸⁹ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sulûk...*, C. IV/2, s. 1048; M. M. et-Taravne, "el-Evbie (et-Tavâin) ve Âsâruhâ...", s. 50-51.

⁹⁰ Sıbt İbnu'l-'Acemî el-Halebî, *Kunûzu'z-Zeheb Fî Tarih Haleb*, Tah. Şevki Şa's ve Fâlih Bekûr, C. II, Dâru'l-Kalem el-'Arabî, Halep 1996, s. 210.

⁹¹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb...*, C. IX, 446.

⁹² İbn el-Himsî (Ahmed Muhammed b. Ömer el-Ansârî), *Havâdis ez-Zemân ve Vefîyyât eş-Şuyûh ve'l-Akrân*, Tah. Abdulaziz Feyyaz Harfûş, C. I, Dâru'n-Nefâes, Beyrut 2000, s. 118; İbn Ecâ, *el-İrak Beyne'l-Memâlik ve'l-Osmâniyyîn...*, 45; İbn Sibât, Hamza b. Ahmed b. Ömer, *Sidku'l-Ahbâr Tarih İbn Sibât*, Tah. Ömer Abdusselâm Tedmurî, C. II, Cîrûs Pres, Trablus 1993, s. 814.

⁹³ Es-Sehâvî (Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman), *Vecîzu'l-Kelâm Fî ez-Zeyl Alâ Duvelu'l-İslâm*, Tah. Beşşâr Âvvâd Mârûf, İsmâ Faris el-Harâstânî ve Ahmed el-Hazîmî, C. III, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1995, s. 871.

⁹⁴ İbn Sibât, *Sidku'l-Ahbâr...*, C. II, s. 328.

Hastalık buralarda yaklaşık 200.000 kişinin ölümüne neden olduktan sonra civar şehirlere yayılmıştır.⁹⁵

XV. yüzyılın sonlarına doğru Şubat 1492’de Hama, Trablus ile Halep ve çevresinde ortaya çıkan ve çok sayıda kişinin ölümüne sebep olan bir veba salgını, Antakya’ya da yayılmıştır. Müellif Sehavî, Antakya’yı zikretmiş ve salgın zamanında şehrin terk edildiğini belirtmiştir. Ayrıca salgından günde 100’den fazla kişinin hayatını kaybettiğini yazmıştır.⁹⁶

3. Veba Salgınlarının Sosyo-Ekonomik Etkileri

3.1 Ekonomik Etkiler

Veba salgınlarından insan kayıplarının fazla olması ticarî ve ziraî alanlarda olumsuz sonuçların doğmasına ve fiyatların artmasına neden olmuştur. İnsan gücünün eksikliğinden dolayı ekili arazilerin oranı düştüğü gibi verim de azalmıştır. Buna paralel olarak araziden alınan vergi de azalmıştır.⁹⁷ Sahiplerinin ölümü sebebiyle iktâlar boş kalmış veya kısa sürede birkaç kez el değiştirmiştir.⁹⁸ Köylerin ahalisinin ölümü ya da göç etmesi sebebiyle çiftlikler boşalmış, ürün ekimi veya hasadı yapacak kimse kalmadığından dolayı ürünler tarlalarda kalmıştır.⁹⁹

Zirai üretimin yanında hayvancılık sektörü de çökmüş ve bundan dolayı temel gıda ve ihtiyaç maddelerinde kıtlığa ve fiyatlarının artmasına yol açmıştır.¹⁰⁰ Bunlarla ilgili muasır kaynaklarda pek çok bilgi vardır.¹⁰¹ Salgından ölenlerin çokluğu kefen ve kefenlik kumaş fiyatının aşırı şekilde artmasına sebep olmuştur.¹⁰² Salgın hastalıklara iyi geldiği düşünülen şeker oranı yüksek meyve fiyatları, aşırı arttığı gibi bulunamaz olmuştur.¹⁰³ Aynı şekilde şeker fiyatı da yükselmiştir. Hekimler, hastalığa yakalananlara şekerin toz halinde veya ekşi nar suyu ile karıştırılıp tüketilmesini tavsiye etmiştir.¹⁰⁴ Nitekim şeker, veba mikrobunun oluşturduğu ateş ve yorgunluktan halsiz düşen insanlar tarafından tek çare olarak görülmüş, eritilerek şıra yapıp içilmiştir.¹⁰⁵ Bu nedenle şeker, kıtlığın had safhaya ulaştığı zamanlarda yakut kıymetinde değer kazanmıştır.¹⁰⁶ Nar fiyatlarının da normal değerinden dört katına kadar yükseldiği görülmüştür.¹⁰⁷

⁹⁵ İbn Tagriberdî, *en-Nucûmu 'z-Zâhire...*, C. XVI, s. 129, 133.

⁹⁶ Es-Sehavî, *Vecîzu'l-Kelâm...*, C. III, s. 1237 vd. Bundan başka 1491 veya 1492’ye tarihlenen veba salgını bkz: İbn Sibât, *Sıdku'l-Ahbâr...*, C. II, s. 904; İbn el-Hımsî, *Havâdis ez-Zemân...*, C. I, s. 230-232; M. M. et-Taravne, “el-Evbie (et-Tavâin) ve Âsâruhâ...”, s. 52.

⁹⁷ Afaf Lutfî Al-Sayyid Marsot, *Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne*, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 33.

⁹⁸ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sulûk...*, C. II/3, s. 785.

⁹⁹ el-Makrîzî (Takiyeddin Ahmed b. Ali), *Kitabu's-Sulûk li-Ma'rifet Düvelü'l-Mülûk*, Tah. Said Abdülfettah Aşûr, C. 4/1, Matbaât-u Dâru'l-Kutüb, Kahire 1972, s. 179.

¹⁰⁰ F. Ş. Arık, “Selçuklular Zamanında...”, s. 32.

¹⁰¹ Bu konuda detaylı bilgiler içeren müstakil bir çalışma için bkz: İlyas Gökhan, *XIII. Ve XIV. Yüzyıllarda Mısır Ve Suriye'de Krizler, Kıtıklar Ve Vebalar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1998.

¹⁰² Es-sayrafi, *nüzhe*, c. 2. s.326.

¹⁰³ İ. Gökhan, “El-Eşref Barsbay Döneminde...”, s. 113.

¹⁰⁴ Nafiz Muhammed Abd Rabbe Eş-Şevâmre, *El-kevâris et-Tabi'iyye ve Âsârha fi Bilâdü's-Şam fi 'asr el-Memlûkî (h.648-922 / 1250-1517)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hebron Üniversitesi/Camiatü'l-Halil, Filistin 2012, s. 73.

¹⁰⁵ İ. Gökhan, “El-Eşref Barsbay Döneminde...”, s.113.

¹⁰⁶ el-Makrîzî (Takiyeddin Ahmed b. Ali), *Kitabu's-Sulûk li-Ma'rifet Düvelü'l-Mülûk*, Muhammed Mustafa Ziyade (tah.), C. I/1, Dâru'l-Kutüb el-Mısriyye Matbaâtu't-Te'lif ve't-Tercüme, Kahire 1956, s. 201.

¹⁰⁷ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sulûk...*, C. IV/1, s. 269.

Salgın orduda da etkili olmuş ve çok sayıda askerin ölümüne sebep olmuştur. Bu nedenle bazı seferler ertelenmiştir. Ölenlerin yerini doldurmak amacıyla yeni memlûkler satın almak zorunda kalınmıştır. Bunun için halka çağrı yapılmış yeni vergiler ihdas edilmiştir.¹⁰⁸

3.2. Sosyal Etkiler

Veba salgını göçlere sebep olmuştur. Bu durum terk edilen şehirlerin nüfusunun azalmasına ve göç edilen yerlerde ise hem nüfus artışına hem de salgının yayılmasına yol açmıştır. Kara Veba salgını sırasında Antakya halkının başka yerlere bilhassa Anadolu içlerine göç ettikleri görülmüştür.¹⁰⁹

Veba belasından kurtulmak için halk, çeşitli yollara başvurmuştur. Kimi bütün gün evlerinde, kimileri de camilerde ya da açık alanlarda ibadet edip dua ederek Tanrı'dan hastalığın üzerlerinden gitmesini niyaz etmiştir. Bu konuda pek çok örnek vardır. Bazı insanlar rüyalarında gördükleri bazı olaylardan yorumlar çıkarmaya çalışmışlardır.¹¹⁰ Salgın sırasında Kur'an-ı Kerim ve Sahih-i Buhari okumak gelenek haline gelmiştir. Bu tür okumalar üç gün üç gece devam ettirilmiştir.¹¹¹ Bu tür uygulamalar pek çok şehirde yapılmıştır.¹¹² 1348-49'da meydana gelen veba salgını sırasında törenler, festivaller ve düğünler iptal edilmiştir. Kentlerde birçok zaviye ve mescit kapanmış ancak merkezî yerde bulunan ve tanınmış camilerden ezan okunmaya başlanmıştır.¹¹³

İslam âlimleri, hastalık hakkında veba veya tâun adıyla çeşitli türlerde eserler yazmıştır.¹¹⁴ Bunlardan Antakya'da doğmuş, daha sonra Kahire'ye oradan da Bursa'ya yerleşen Antakyalı âlimlerden Abdurrahman el-Bistamî¹¹⁵, "*Vasfû'd-devâ-i fî Keşf Âfât el-Vebâ-i*"¹¹⁶ adlı müstakil bir eser telif etmiştir. el-Bistamî, hastalıktan korunmak için zamanla uygulanan tılsım örnekleri ve dua çeşitleri vermiş; hastalığa karşı vücudun direncini arttıracak bazı gıda isimleri kaydetmiştir. Örneğin soğan, limon, nar gibi gıdaların bolca tüketilmesini, marulun sabah kahvaltısında yenmesi durumunda faydalı olacağını yazmıştır. Mum kokusunun havadaki mikroplara karşı bir engel oluşturduğunu belirterek mum dumanını teneffüs etmenin faydalı olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte anber ve katrandan tütsü yakılmasını tavsiye etmiştir.¹¹⁷ Veba hakkında müstakil bir eser kaleme alan Memlûk tarihçisi İbn Hacer, salgın dönemlerinde insanların ekşimsi gıdalar ve kuru bakliyat tükettiğinden, evlerini de anber ve kâfurla tütsülediğinden bahsetmiştir.¹¹⁸

Devlet yönetiminde de bazı tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Hastalık günahkâr topluma gönderilmiş bir ceza olarak algılandığından insanlara bol bol dua ve tövbe etmeleri, şarap içmemeleri telkin edildiği gibi yasaklanmıştır.¹¹⁹ Kadınlara giyim ve kuşamlarından ötürü

¹⁰⁸ A. Clot, *Kölelerin İmparatorluğu...*, s. 133.

¹⁰⁹ M. W. Dols, *The Black Death ...*, s. 62.

¹¹⁰ İbn Kesîr, *El Bidâye...*, C. XIV, s. 349; İbn Kadı Şihbe (Takiyeddin Ebî Bekir b. Ahmed), *Tarih İbn Kadı Şihbe*, Tah. Adnan Derviş, C. II/1, Ma'hed el-Fransî Led-Dirâsât el-Arabiyye, Dımaşk 1994, s. 544.

¹¹¹ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sulûk...*, C. II/3, s. 780-781.

¹¹² İbn el-Hımsî, *Havâdis ez-Zemân...*, C. I, s. 232.

¹¹³ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sulûk...*, C. II/3, s. 783-784.

¹¹⁴ İslam âlimlerinin veba-tâun hakkında kaleme aldıkları eserlerin geniş bir kaynakçası için bkz: Muhammed Hamza Muhammed Salah, *El-Kevâris et-Tabi'yye Fî Bilâdü's-Şam ve Mısır (H.491-923/M.1097-1517)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), El-Camiatü'l-İslâmiyye Külliyyetü'l-Edâb Kısım et-Tarih ve'l-Âsâr, Gazze 2009, s. 44-48.

¹¹⁵ Tam künyesi ve hayatı hakkında detaylı bilgiler için bkz: M. Y. Çelik, *Memlûkler Döneminde Antakya...*, s. 253.

¹¹⁶ Abdurrahman el-Bistamî, *Vasfû'd-devâ-i fî Keşf Âfât el-Vebâ-i*, Tah. Abdülhamid Salih Hamdan, Dârü'l-elifbâ, Paris 1988.

¹¹⁷ Daha detaylı bilgiler için bkz: A. el-Bistamî, *Vasfû'd-devâ-i...*, s. 31 vd.

¹¹⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Bezlû'l-Mâun...*, s. 375-376.

¹¹⁹ İ. Gökhan, "El-Eşref Barsbay Döneminde...", s. 125.

sokağa çıkma yasağı getirilmiştir.¹²⁰ Halep'te şarap içilen ve satılan mekânlar kapatılmış ve fuhuş yasaklanmıştır.¹²¹ Veba hastalığına karşı tıbbî önlemler ya alınmamış alınsa dahi yetersiz kalmıştır. Veba bulaşmış hastaya sadece şekerli yiyecekler, meyveler verilerek hastalığa karşı dirençli tutulmaya çalışılmıştır.¹²²

Ölü sayısının ciddi artış gösterdiği dönemlerde defin ve gasil işlemlerinde had safhaya ulaşan sıkıntılar yaşanmıştır. Mezar kazacak ve ölüleri yıkayacak insan bulmakta zorluk çekilmiştir. Gasil ve defin işlemleri ücretsiz yapılmaya başlanmış; ölüler açılan çukurlara, yıkanmadan ve kefenlenmeden 30 veya 40'ı birden defnedilmiştir. Ayrıca ölülerin taşınmasında da sorunlar ortaya çıkmıştır. İnsanlar çevrelerinde buldukları tahta levha, kapı, merdiven gibi işe yarar ne malzeme varsa ölülerini taşımada kullanmıştır.¹²³

Salgının insanların psikolojisini etkilediği görülmektedir. Toplu cenaze namazlarına adeta aşına olan insanlar, bir Cuma günü sadece bir kişinin cenazesinin camiye getirilmesini sevinçle ve şaşkınlıkla karşılamıştır.¹²⁴ El-Aynî'nin ifadesine göre sahipleri ölmüş ya da başka yerlere göç etmiş evlerin sokak kapıları açık kalmış, içerisinde en değerli eşyalar ve paralar olduğu halde yoldan geçen hiç kimse yüzünü çevirip bakmamıştır.¹²⁵ Ancak hırsızlık vakalarına her dönemde olduğu gibi salgın zamanlarında da rastlanmıştır. Makrîzî, Gazze'de (1348-49) bir eve giren altı hırsızın, evdeki bütün eşyaları topladıklarını fakat kaçamayıp öldüklerini kaydetmiştir.¹²⁶

SONUÇ

İncelenen dönemde görülen ve bütün dünyada kitlesel ölümlere yol açan kara ölüm (1348-49); Antakya ve Halep çevresinde oldukça etkili olup önemli nüfus kaybına yol açmıştır. Bulaşıcı ve öldürücü özelliklere sahip olan veba, kısa sürede geniş alanlara yayılarak çok sayıda insanın ölümüne sebebiyet vermiştir. Hastalığın öldürücü etkisi başta kadın ve çocuklar olmak üzere toplumun geliri düşük kesimleri üzerinde olmuştur. Bunun yanında az sayıda olsa devlet yöneticilerinden ve ulemeden da ölenler olmuştur. Hastalığın askerî alanda da etkisi görülmüştür. Özellikle savaş meydanlarında açlık ve uygun olmayan koşullar ve vebadan çok sayıda asker daha savaşmadan ölmüştür. Hastalığın insanlar üzerinde saldırdığı korku sosyal yaşamda farklı şekillerde tezahür etmiştir. Maddî değerlere verilen önem azalmış, maneviyata verilen önem her zamankinden daha fazla olmuştur. İnsanlar dini değerlere önem verip ibadetlerini arttırmışlardır. Salgın göçlere sebep olmuş, bu da hastalığın yayılmasında etkili olmuştur. Vebanın tedavisi konusunda çeşitli ilaç tedavileri ve ilkel korunma tedbirlerine başvurular olmuştur. Dönemin âlimleri tarafından salgın hastalıklarla ilgili eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerde hastalık hakkında bilgilere yer verilerek insanlara beslenme, tutum ve davranış gibi önerilerde bulunulmuştur. Hastalığı tedavi etmek için tıbbî önlemler ya alınmamış alınsa dahi yetersiz kalmıştır.

Salgın hastalık sebebiyle meydana gelecek ölüm korkusu insanları endişelendirmiş, korku ve paniğe sebep olmuştur. Ölümün çokluğundan ahali defin işlerinden çaresiz kalınca devlet yetkilileri veya vakıflar bu işi üstlenmişlerdir. Bazen de cenaze defnetmekten aciz kalınca cesetler yıkanmadan ve kefenlenmeden 30 veya 40'ı birden çukurlara atılmıştır. Veba salgınları; nüfusun azalmasına, ticarî ve ziraî alanlarda olumsuz sonuçların doğmasına neden

¹²⁰ İ. Gökhan, "El-Eşref Barsbay Döneminde...", s. 125; Ridvan Yiğit, *Mısır Memlûkleri Devleti'nde El-Melik El-Eşref Barsbay Dönemi (1422-1438/H.825-841)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Hacı Bektaş veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Nevşehir 2014, S. 21.

¹²¹ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sulûk...*, C. IV/2, s. 1027-1028.

¹²² İ. Gökhan, "El-Eşref Barsbay Döneminde...", s. 125.

¹²³ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sulûk...*, C. II/3, 772-773; İbn Tagrıberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire...*, C. X, s. 195.

¹²⁴ İbn Sibât, *Sıdku'l-Ahbâr...*, C. II, s. 691-692.

¹²⁵ el-Aynî, *İkdu'l-Cumân...*, C. XIX, s. 86-87.

¹²⁶ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sulûk...*, C. II/3, s. 775.

olmuştur. Tarım arazilerinde çalışan insanların salgından ölümü, toprağın boş kalması ve ürün kaybına yol açmıştır. Aynı zamanda ekili arazilerin yüzölçümünün azalmasına paralel bir şekilde arazi vergisi miktarında düşüş yaşanmıştır. Hastalığın sebep olduğu insan kayıpları ve göçler dolayısıyla iş gücü azalmış, çalışma hayatı neredeyse durma noktasına gelmiştir. Temel gıda ve ihtiyaç maddelerinin fiyatları artmıştır. Bazı zamanlar salgın hastalıkların çıkma sebebi olarak kadınların tutum ve davranışlarının sebep olduğu ileri sürülüp onların sokağa çıkmalarına yasak getirilmiştir.

KAYNAKÇA

Ana Kaynaklar

- Ebu'l-Fidâ (el-Meliki'l-Müeyyed İmâdeddîn İsmail), *Tarih Ebu'l-Fidâ el-Müsemmâ el-Muhtasar Fî Ahbâru'l-Beşer*, Tah. Mahmud Deyyûb, C. II, Dâru'l-Kutûb el-İlmiye, Beyrut 1997.
- Ebu'l-Fidâ, *Kitâb el-Muhtasar Fî Ahbâru'l-Beşer*, C. IV, Matbaâtu'l-Huseyniye el-Mısriyye, Kahire 1907.
- El-Aynî, Bedreddin Mahmud, *İkdu'l-Cumân Fî Tarih Ehli'z-Zemân*, C. XIX, Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi, No 2395.
- El-Aynî, Bedreddin Mahmud, *İkdu'l-Cumân Fî Tarih Ehli'z-Zemân*, C. XX, Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi, No 2396.
- el-Bistamî, Abdurrahman, *Vasfû'd-devâ-i fî Keşf Âfât el-Vebâ-i*, Tah. Abdülhamid Salih Hamdan, Dâru'l-elifbâ, Paris 1988.
- El-Makrîzî (Takiyeddin Ahmed b. Ali), *Kitabu's-Sulûk li-Ma'rîfet Düvelu'l-Mülûk*, Tah. Muhammed Mustafa Ziyade ve Said Abdulfettâh Aşûr. C. I-IV, Dâru'l-Kutûb el-Mısriyye / Matbaâtu't-Te'lif ve't-Tercüme, Kahire 1936-1973.
- Es-Sayrâfî (Ali b. Davûd), *Nuzhetu'n-Nufûs ve'l-Ebdân Fî Tevârih ez-Zemân*, C. II-III, Tah. Hasan Habeşi, Matba'atu Dâru'l-Kutûb, Kahire 1971-1973.
- Es-Sehâvî (Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman), *Vecîzu'l-Kelâm Fî ez-Zeyl Alâ Duvelu'l-İslâm*, Tah. Beşşâr Âvvâd Mârûf, İsmâ Faris el-Harâstânî ve Ahmed el-Hazîmî, C. III, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1995.
- ez-Zehebî, *Ziyûl el-İber Fî Haber Men Gaber*, tah. Ebû Hacer Muhammed Saîd Besyûnî Zağlûl, C. IV, Dâru'l-Kutub el-İlmiye, Beyrut, 1985.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Çev. Ömer Riza Doğrul, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- İbn el-Himsî (Ahmed Muhammed b. Ömer el-Ansârî), *Havâdis ez-Zemân ve Vefîyyât eş-Şuyûh ve'l-Akrân*, Tah. Abdulaziz Feyyaz Harfûş, C. I-II, Dâru'n-Nefâes, Beyrut 2000.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Bezlû'l-Mâun fî Fadli't-Tâûn*, Tah. Ahmet A'sam Abdülkadir el-Katib, Darû'l-Asime, Riyad 1411.
- İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâi'l-Gumr Bî-Enbâi'l-Umr*, Tah. Hasan Habeşi C. I-IV, Vezâretu'l-Evkâf-Lecnetu İhyâi't-Turâs el-İslâmî, Kahire 1969-1998.
- İbn İyâs (Muhammed b. Ahmed el-Hanefî), *Bedâ'i ez-Zuhûr Fî Vakâ'i ed-Duhûr*, Tah. Muhammed Mustafa, C. I-2, el-Hey'etu'l-Mısriyye el-Âmme Li'l-Kitâb / Dâr İhyâu'l-Kutûb el-Arabiye, Kahire 1975-1983.

- İbn Kadı Şihbe (Takiyeddin Ebî Bekir b. Ahmed), *Tarih İbn Kadı Şihbe*, Tah. Adnan Derviş, C. II/1, III/2, Ma'hed el-Fransî Led-Dirâsât el-Arabiyye, Dimaşk 1994.
- İbn Kesîr, *El Bidâye Ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, Çev. Mehmet Keskin, C. XIII, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994.
- İbn Sasrâ (Muhammed b. Muhammed), ed_ *Durretu'l-Mudiyye Fî ed-Devletu'z-Zâhiriyye*, Tah. William M. Brinner, University of California Press, Los Angeles 1963.
- İbn Sibât, Hamza b. Ahmed b. Ömer, *Sıdku'l-Ahbâr Tarih İbn Sibât*, Tah. Ömer Abdusselâm Tedmurî, C. I-II, Cirûs Pres, Trablus 1993.
- İbn Tagrıberdi, Cemâleddin Ebî'l-Mahâsen, *En-Nücûmu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.
- İbn Tagrıberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire Fî Mülük Mısır ve'l-Kahire*, C. X, XI, XVI, Vezâretu's-Sekâfe ve'l-İrşâd el-Kavmîyye, Mısır 1963.
- İbnu'l-Verdî (Zeyneddin Ömer b. Muzaffer), *Tarih İbnu'l-Verdî*, C. II, Dâru'l-Kutub el-İlmiye, Beyrut 1996.
- İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, Çev. Abdülkerim Özaydın, C. IX, Bahar Yayınları, İstanbul 1991.
- Sıbt İbnu'l-'Acemî el-Halebî, *Kunûzu'z-Zeheb Fî Tarih Haleb*, Tah. Şevki Şa's ve Fâlih Bekûr, C. II, Dâru'l-Kalem el-'Arabî, Halep 1996.
- Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Tarihi ve Zeyli*, Çev. H. D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1962.

Telif Eserler

- Arık, Feda Şamil, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 26, 1991, ss. 27-57.
- Arslan, İhsan ve Genç, Süleyman "Albertus Aquensis'in Historia Ierosolimitana Adlı Eserine Göre I. Haçlı Seferi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 51, 2017, ss. 231-253.
- Atmaca, Esra, "XIII-XV. Yüzyıllar Arasında Suriye Bölgesinde Veba Salgınları", *International Journal Of Science Culture and Sport (IntJSCS)*, C. 3, Özel S. 3, 2015, ss. 525-534.
- Ayan, Ergin, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.
- Bilindir, Sedat, "Ortaçağ'da Doğal Afetlerin Ekonomik Durum İle Olan İlişkisi (X ve XI. Yüzyıl)", *Türk Kültürüne Hizmet: Öğr. Gör. Sadiddin Öztürk'e Armağan*, Edt. İsa Kalaycı ve Gökhan Kalmış, Gazi Kitabevi, Ankara 2020, ss. 157-177.
- Borsch, Stuart J., *The Black Death In Egypt And England A Comporative Study*, University Of Texas Press, Austin 2005.
- Clot, André, *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır'ı (1250-1517)*, Çev. Turhan Ilgaz, Epsilon Yayınevi, İstanbul 2005.
- Çelik, Mehmet Yusüf, *Memlûkler Döneminde Antakya (1268-1516)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2020.
- Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Dinç, Gülten, "Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar Tarihine Genel Bir Bakış", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 18, 2012, ss. 43-72.

- Dols, Michael W., *The Black Death In The Middle East*, Princeton University Press, Princeton 1977.
- El-Gazî (Kâmil b. Huseyn b. Muhammed b. Mustafa el-Pâlî), *Nehru'z-Zeheb Fî Tarih Haleb*, C. I-III, Matbaâtu'l-Mârûniye, Halep 1924-26.
- Eş-Şevâmre, Nafiz Muhammed Abd Rabbe, *el-Kevâris et-Tabi'iyye ve Âsârha Fî Bilâdü'ş-Şam Fî 'Asr el-Memlûkî (h.648-922 / 1250-1517)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hebron Üniversitesi/Camiatü'l-Halil, Filistin 2012.
- et-Taravne, Mubarek Muhammed, “el-Evbie (et-Tavâin) ve Âsâruhâ el-İctimâ'iyye Fî Bilâd eş-Şam Fî Âsr el-Memâlik el-Cerâkise (H. 784-922 / 1382-1516)”, *el-Mücelletu'l-Ürdüniyye Li't-Tarih ve'l-Âsâr*, C. IV, S. 3, Ürdün 2010, ss. 46-61.
- Goff, Jacques Le, *Avrupa'nın Doğuşu*, Çev. M. Timuçin Binder, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Gökhan, İlyas, “El-Eşref Barsbay Döneminde Memlûk Devleti'nde Salgın Hastalıklar ve İktisadî Buhranlar (1422–1438)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXIII, S. 1, 2008, ss. 91-136.
- Gökhan, İlyas, “Hatay Bölgesinde Memlûkler Dönemi”, *Başlangıçtan Günümüze Hatay Tarihi Tüm Zamanların Gözdesi*, Ed. Ahmet Gündüz, T.C. Hatay Valiliği Yayınları, Hatay 2013, ss. 138-176.
- Gökhan, İlyas, “Memlûk Sultanı Zahir Seyfuddin Çakmak Döneminin Salgın Hastalık ve İktisadî Buhranları (H.842-857 / 1438-1453)”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 15, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 2006, ss. 341-366.
- Gökhan, İlyas, “Sultan Ferec Zamanında Memlûk Devleti'nin (H.803/815-M.1399/1412) İktisadî Durumuna Genel Bir Bakış”, *Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 22, Eylül 2013, ss. 134-169.
- Gökhan, İlyas, *XIII. Ve XIV. Yüzyıllarda Mısır Ve Suriye'de Krizler, Kıtliklar Ve Vebalar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1998.
- Kaya Selim ve Kıyılı, Rahime, “Antakya'da Orta Çağ'da Meydana Gelen Doğal Âfet ve Salgın Hastalıklara Bir Bakış”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 12, Hatay 2009, ss. 403-418.
- Manz, Beatrice Forbes, *Timurlu İrani'nde İktidar, Siyaset ve Din*, Çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.
- Marsot, Afaf Lutfi Al-Sayyid, *Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne*, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.
- Menteşe, Güngör Levent, “Kara Vebanın Batı ve Doğu Toplumlarına Etkisi”, *Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, C. 2, S. 1, ss. 78-87.
- Mitchell, Stephen, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS 284-641*, Çev. Turhan Kaçar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- Nikiforuk, Andrew, *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, Çev. Selahattin Erkanlı, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.

- Özdemir, H. Ahmet, *Moğol İstilası ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı Cengiz ve Hülâgû Dönemleri (612-656 /1216-1258)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Parıldar, Hülya, “Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları”, *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, C. 30, S. Ek 1, 2020, ss. 19-26.
- Sahillioğlu, Halil, “Antakya”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. III, TDV Yayınları, İstanbul 1991, ss. 228-232.
- Salah, Muhammed Hamza Muhammed, *El-Kevâris et-Tabi'yye Fî Bilâdü's-Şam ve Mısır (H.491-923/M.1097-1517)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), El-Camiatü'l-İslâmiyye Külliyyetü'l-Edâb Kısım et-Tarih ve'l-Âsâr, Gazze 2009.
- Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1983.
- Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.
- TDK, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- Uçar, İlyas, *Orta Çağ Kara Belası Amvâs Vebası -İslâm Tarihinde İlk Salgın-*, Siyer Yayınları, İstanbul 2020.
- Varlık, Nükhet, “Tâun”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, TDV Yayınları, Ankara 2011, ss. 175-177.
- Yiğit, Ridvan, *Mısır Memlûkleri Devleti'nde El-Melik El-Eşref Barsbay Dönemi (1422-1438/H.825-841)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2014.
- Yuvalı, Abdulkadir, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2017.